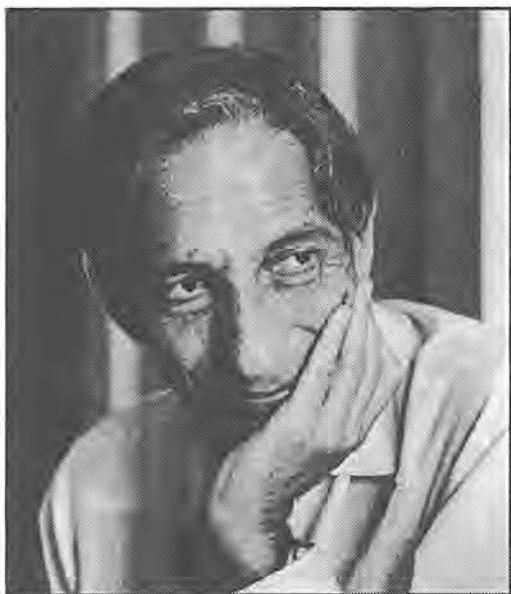

KRITIČNA MOČ IVANA ILLICHA

In memoriam

Sloves nedavno preminulega teoretika izobraževanja Ivana Illicha je v preteklih letih upadel. "Kritičen je človek lahko tudi tedaj, ko utihne", je dejal nekoč, ali tudi tedaj, ko ga drugi ne navajajo, ko o njem ne govorijo. Njegov sloves je nemara upadel zato, ker se je tisto, kar je tako dolgo in tako silovito napovedoval v svojih delih, zdaj že zgodilo. Prišlo je, ali pa bo nemara še prišlo, do razpada ali občutnega preoblikovanja velikih javnih ustanov in področij, ki jih predstavljajo: šolstva, zdravstva, kulture ... Vendar se sprašujemo, ali dela, kot so *Prijaznost in gostoljubnost*, *Dol s šolami* ipd., sploh lahko izgubijo kritično moč?

Ivan Illich je umrl 2. decembra 2002 v Bremnu, kjer je pri 76-ih letih še zmeraj delal kot univerzitetni učitelj. Pot ga je zadnja leta vodila od Bremna do Univerze Pennsylvanija pa spet do Mehike, kjer je bilo njegovo zadnje

domovanje. Predaval je neutrudno na vseh štirih koncih sveta. Illichevo delo še danes opisujejo kot "moteče, prekipavajoče, zahtevno, težko opredeljivo", kot je bil Illich sam. Kajti Illich je pisec, ki ni pripadal nikomur, ki je z lahkoto uporabljal dvanajst jezikov, čigar vedoželjnost je bila, zdi se, brezmejna.

Rodil se je na Dunaju očetu Dalmatincu, katoliku ter materi Nemki, židinki. Imel je več maternih jezikov; francosko, italijansko in nemško se je naučil kot otrok, srbohrvaško je pričel govoriti pri osmih letih, da bi se bolje sporazumel s starimi starši. Študij stare grščine in latščine mu je omogočil etimološko razlaganje besed in konceptov. Kasneje se je naučil še špansko, portugalsko, hindujsko. Kristalografijo je študiral v Firencah, filozofijo in teologijo v Rimu, zgodovino srednjega veka v Salzburgu. Postal je duhovnik, odšel v New York in postal dekan Katoliške univerze v Porto Ricu leta 1956, ko mu je bilo komaj trideset let. Deset let je deloval v *Centru za zaveznitvo za napredek*, močno je kritiziral kapitalistično družbo, četudi drugače kot, denimo, Eduard Lindeman, ki je svojo kritično misel udejanjil v izobraževanju odraslih. Predstavniki skrajne leve in podporniki ideje o razvoju tretjega sveta Centra niso mogli zaobiti. Tam je študij potekal nadvse resno, četudi so ga spremljala – kako nenavadno – praznovanja! To je nenazadnje značilnost krščanstva, ki je v Illichevih očeh vseskozi, kljub njegovi kritičnosti, ohranilo svoj pomen. Četudi je Illich ves gorel za posvetno državo, pa vendarle prizna, da "večina ključnih idej, ki so iz sodobnega sveta naredile to, kar je,

izhaja iz krščanstva".¹

Sloves Ivana Illich se je utrdil z deli *Dol šole* in *Prijaznost in gostoljubnost*. Ni še imel petdeset let, ko so o njem že govorili povsod po svetu. Poskusimo zdaj povzeti bistveno misel, ki preveva vsa njegova dela: Velike družbene institucije in dejavnosti, kot so cerkev, bolnišnice, promet itd., dosežejo neko stopnjo razvoja in postanejo takrat neučinkovite. Postanejo nesmiselno neučinkovite in neproizvodne, ker opravljajo naloge, ki jih ustanovitelji, snovalci niso predvideli ali niso želeli. Še več, bolj ko se tehnični ali tehnološki sistem izpopolnjuje, bolj dela človeka odvisnega, kajti človek, če je temu tako, v nekem trenutku ne obvlada več jedrske energije, avtocest, kemoterapije, genskih manipulacij ipd. V Illichevem odnosu do sveta in institucij je čutiti jezo, včasih tudi prikrito napadalnost. Če pa uspemo prezreti čustvenost njegovih besedil, zgoščeno in naporno kritičnost njegovega razmišljanja, lahko izluščimo marsikatero misel, ki nam bo v pomoč pri razumevanju današnjega časa. Illich nam bo pomagal odkriti skrivnosti tega sveta, četudi ne tako "po vrstnem redu", kot to stori šola.²

Njegova spoznanja so preveč hitro in poenostavljeno privzeli nekateri somišljeniki. "Razšolana šola, bolnica, ki naredi človeka bolnega, avto, ki zaustavlja promet. Za vsemi temi koncepti se skriva teorija napredka – tistega, ki ga spodbuja želja po zadovoljevanju t. i. "potreb".

Še več, Illich je radikalno kritičen. Kritičen je zmeraj in povsod. Ni se strinjal s pogledi Rimskega kluba, ki je v letu 1972 ob naftni krizi spodbujal k zmerni porabi surovin. Še več, Illich ni verjel v politiko "zaščite okolja". Zoperstavljal se družbenim institucijam in njihovim idejam, zato je v njegovih delih zaznati vodilno misel: *potrebno je storiti vse za to, da se edinstvenost slehernega človeka*

izrazi, ne glede na spone, v katerih je; spone kulture, ekonomskega položaja, ne glede na njegovo mesto v proizvodnem sistemu.

Dejali smo že, da je Illich razmišljal o človekovih potrebah. Prepričan je bil, da so potrebe družbeni konstrukt. Potrebe so, pravi v svojih delih, pogojene zgodovinsko in kulturno. Precej časa je tako posvetil preučevanju za industrijsko dobo značilnih množičnih potreb, ki jih izražajo enako vsi ljudje. Nasprotno tem potrebam, tej množičnosti, je Illich preučeval človeka, življenje, osebo, spol, zdravje. Vse tisto, kar je človeku lastno in edinstveno.³

Illich ni verjel v socializacijo, različno pri moških in pri ženskah. Moti *homo economicus* in vzgoja zanj. Ni želel, da bi bili ljudje takšen *homo*, da bi se tako odločali in tako ravnali. V svojem eseu *Privid dela* je obsodil tudi delo kot središčno polje človekovega življenja. Vsa ta in druga razmišljanja so danes, ko družba išče novo ravnovesje in drugačno podobo, močno prisotna in razširjena ...

Še nedavno se je Illich ukvarjal z vprašanjem ustnega, pisnega jezika in vidnih podob. To njegovo pisanje pa za sodobnike nima posledic. Utopi se v kopici podobnih razmišljanj, v času, ko mnoge tare vprašanje odvisnosti od podob, vprašanje o zmeraj funkcionalnejšem pisnem jeziku, ki postaja vse manj nosilec kulture.

Illicheva misel je bila dolgo vodilo napredne evropske levice. Ko je ta levica zrasla, zasedla oblastne položaje, je Illichu pozabila. Njegove misli so postale zanjo nenadoma moteče, vse preveč črnoglede ... Vsak čas zahteva svoje mislece. Takšne, ki znajo pokazati tudi drugo plat stvarnosti, ki pretresejo udobno ustaljene koncepte in jim dajo nova krila. V hitro se spreminjajočem se času, kot je naš, pa si včasih zaželimo, da bi vendarle bilo kaj obče, da bi vendarle kaj veljalo za vse

nas, da bi vendarle manj gojili individualnost. Nemara bi zdaj potrebovali drugačnega Illicha. Takšnega, ki bi ohranil njegov razlagalni in prodorni duh in bi hkrati pokazal pot v pripadnost, skupnost, trdnost sistema. Bilo bi laže.

Dušana Findeisen

¹ Glej David Cayley: *Entretiens avec Ivan Illich*, prevod v francoski jezik. Bellarmin, Saint Laurent, Quebec, 1996, str. 146.

² Glej Ivan Ilič: *Dole škole*, BIGZ Beograd, 1980.

³ Glej "L'obsession de la pensée parfaite", v: *Le Monde diplomatique*, mars 1999, str. 28.